

Javnopravni - zasebnopravni interesi v arhivu

NATALIJA GLAŽAR

Ko je slovenska arhivska stroka pripravljala svoj Zakon o arhivskem gradivu in arhivih¹ in ko je danes postavljena pred izvajanje le-tega, se srečuje s pojmi javnega in zasebnega, aktualnih tudi v stališčih ameriških arhivskih kolegov. V tem sestavku bom skušala odgovoriti na vprašanje, ali so arhivi organizacijsko, strukturno in kadrovsko razvojno usmerjeni v izpolnjevanje sodobnih zahtev vsestranske obveščenosti družbe, ob upoštevanju javnega imenja ter čičitenja interesov javnega in zasebnega.

Arhivi posegajo na področje javnega in zasebnega z vsem arhivskim gradivom, ki ga branimo, z njegovo javno uporabo, pa tudi s postopki nenehnega prevzemanja arhivskega gradiva v arhiv; ta ima lahko javni ali zasebni vsebinski pomen. Arhive poleg arhivskega zakona in Zakona o splošnem upravnem postopku² zavezujejo tudi ustavna določila, predvsem 21. člen Ustave RS, ki določa varstvo človekove osebnosti in dostojanstva, kar pomeni tudi varstvo intimnega in zasebnega področja posameznika, ter 35. člen, ki določa varstvo pravice zasebnosti in osebnostnih pravic.³ Ti členi Ustave obvezujejo tudi državne organe, v katerih človek postane objekt državnega ravnanja in ne več enakopraven subjekt. Z Ustavo mora družba posamezniku ponuditi okolje, ki zagotavlja nedotakljivost njegove zasebnosti (stanovanja, pisem, osebni podatkov...)⁴ Z ustavnim členom, ki določa svobodo izražanja (39. člen), pa ima "... vsakdo pravico dobiti informacijo javnega značaja, za katero ima v zakonu utemeljen pravni interes, razen v primerih, ki jih določa zakon".⁵

Vrednost arhivskega gradiva pred prevzemom v arhiv lahko opredelimo glede na informacijo, ki jo prinaša bodisi z vsebino bodisi z zunanjo obliko.

"Produkcijo" dokumentarnega gradiva v ustanovah lahko razdelimo v tri kategorije, glede na vsebino, ki jo odraža, in glede na količino neke vrste gradiva. Nastanek arhivskega gradiva v ustanovah bi lahko ponazorili z piramidalno obliko:⁶

"Policy, Program, Housekeeping", to naj bi pomenilo: "Policy" - dokumentarno gradivo, temelj politike delovanja organa; "Program" - dokumentarno gradivo, izvajanje programskih konceptov; "Housekeeping" - dokumentarno gradivo operativnega delovanja organa - finance. Ob upoštevanju piramidalne oblike to pomeni, da je količinsko najmanjša, vendar vsebinsko najpomembnejša prva kategorija gradiva. Kategorija "Policy" ima skoraj v celoti značilnosti arhivskega gradiva. Druga kategorija "Program" je količinsko nekoliko obsežnejša, vendar ima še vedno velik odstotek arhivskega gradiva.

Tretja kategorija "Housekeeping" je najobsežnejša kategorija dokumentarnega gradiva, vendar pa ima vsebinsko najmanj pomemben značaj, saj je v tej kategoriji najmanj arhivskega gradiva.

Z valorizacijo določamo:

- primarno vrednost (administrativno, fiskalno, legalno),
- sekundarno vrednost (dokazno, informativno in celovito vrednost originala).⁷

Z valorizacijo moramo pokrivati tudi vse potrebe ustvarjalca gradiva ter potrebe drugih organov in ustanov. Tu lahko naletimo na arhivsko etično načelo hrambe kompletiranega arhivskega gradiva,⁸ ker uničenje določenih delov arhivskega gradiva s strani ustvarjalca lahko pomeni tudi namerno selekcijo; enako velja za namerno ali nenamerno "neustvarjanje" določene dokumentacije neke dejavnosti organa.⁹ Zato

¹ Zakon o arhivskem gradivu in arhivih Ur.l. RS, št. 20/97.

² Zakon o splošnem upravnem postopku Ur.l. SFRJ, št. 47/86.

³ Ustava Republike Slovenije, Ur.l. št. 33/91.

⁴ Janez Šinkovec, Uporaba arhivskega gradiva in varovanje zasebnosti ter osebnih podatkov, ARHIVI; XX, 1-2, 1997, str. 29-38, in tem tudi: N. Glažar, Seminar o pravnih vprašanjih pri arhivskem delu, ARHIVI; XX, 1-2, 1997.

⁵ Ustava Republike Slovenije, Ur.l. št. 33/91.

⁶ Truly H. Peterson, predavanje CEU Budimpešta, SUN course 1997; Modern Archives Appraisal Methodology and Records Management Techniques for Electronic Records.

⁷ T. R. Schellenberg: "The appraisal of modern public records", *Bulletin of the National Archives of the United States*, No 8, oktober, 1956.

⁸ Code of Ethics, International Council on Archives, Benijing, september 1996, 1. člen.

⁹ Michel Miller, National Archives and Records Administration, Washington D. C., predavanje CEU Budimpešta, SUN course 1997.

lahko govorimo tudi o potrebi po tem, da so kriteriji za valorizacijo arhivskega gradiva odprti za javnost. Lahko govorimo celo o tem, da naj bi odbrano arhivsko gradivo ustanov v celoti pokrivalo "javni interes", dalo naj bi vpogled v delovanje organa na njegovem javnem področju. Obstoj arhivskega gradiva kot dokaz neke dejavnosti ni absoluten, kajti "informacija ni dogodek sam, niti ni odnos med njima naravno dan. Vsakemu dogodku ne pripada informacija; vsaki informaciji "pripada" dogodek, vendar nista identična".¹⁰

V globalni družbi lahko za arhiv v vlogi komunikatorja poudarim predvsem štiri ravni:¹¹

- institucionalna raven (ali organizacijska): vertikalna in horizontalna izmenjava arhivskih podatkov z državno upravnimi strukturami in drugimi zasebno- in javnopravnimi osebami,

- raven množičnega komuniciranja: uporaba informacij prek sredstev množičnega obveščanja,
- kategorialna raven: posebne interesne javnosti in socialne kategorije z uporabo informacij za uveljavljanje svojih interesov in potreb,

- medosebna raven: izmenjava informacij osebnostne narave v neformalnih skupinah, npr. družinah; izdelava rodovnikov, osebni raziskovalni interesi.

Področje javnosti in mesto arhivov v njej

Če pogledam posamezne kategorije pojma javnosti,¹² lahko vidim, da arhiv z množico podatkov raznovrstnih ustvarjalec arhivskega gradiva v fondih posega na številna javna področja:

1. Javnost kot socialna kategorija (kot družbeni akter, subjekt v odnosu do nekega dogajanja): arhiv s hrambo nekaterih vrst podatkov lahko omogoči vpogled v način delovanja in odločanja javnopravnih oseb, v primeru državnega arhiva tudi državne administracije - kar brez dvoma lahko pomeni podlago za vzpostavitev nekega odnosa, stališča državljanov do izbranega obdobja v preteklosti ter izhajajoč iz preteklosti tudi do sedanjega dogajanja. Arhiv je z množico gradiva in informacij, ki jih hrani, odgovoren do družbenega subjekta. Vprašanje, ki se tu pojavlja, je: ali arhiv v procesu opravljanja svoje dejavnosti zadosti potrebam socialne kategorije oziroma izpolni njene interese. Arhiv namreč s posredovanjem informacij rešuje nekatera odločilna vprašanja, ki zadevajo posameznika ali pa tudi več ljudi, neko generacijo ali

širšo kategorijo ljudi.¹³

Arhivi so do družbenega subjekta odgovorni tudi zaradi svoje edinstvene vloge, le-to je namreč mogoče izvajati samo v arhivski ustanovi in ne more biti prenesena na nobeno drugo ustanovo.

II. Javno v pomenu posebnega značaja neke dejavnosti ali prostora (javno/zasebno) zasnovano na konceptu "vlada od ljudi, za ljudi, z ljudmi" ("Government of the people, for the people, by the people").¹⁴

a) Javno v pomenu obče dostopno: (of the people - od ljudi).

Arhiv kot sestavni del javne uprave mora zagotavljati dostopnost arhivskih fondov in zbirk za uporabo, ne samo za znanstveno-raziskovalne namene, pač pa v prvi vrsti za zagotavljanje upravnih potreb državnopravni struktur, pa tudi posameznikom ob izkazovanju njihovih zasebnopravnih interesov.

Zasebno področje ima v arhivu posebno mesto predvsem pri varstvu osebnih podatkov posameznikov, ki je predpisano z Zakonom o varstvu osebnih podatkov,¹⁵ tudi z arhivskim gradivom privatnega izvora. V tem primeru se arhiv ob prevzemu privatnega fonda obvezuje za ohranjanje zapore in nedostopnost gradiva na podlagi pogodbe. Pojem zasebnosti je širši in zajema informacije privatne narave, ki pa imajo lahko izbrani kriterij določanja zasebnosti, glede na izbrani subjekt: privatne individualne osebnosti, popularne-medijske osebnosti, uradne javne osebnosti.¹⁶ Kljub temu, da je pri nekaterih javnih osebnostih področje zasebnosti manj varovano, je posredovanje določenih informacij upravičeno le, če gre za prevladovanje "javnega interesa".¹⁷

Hkrati v arhivih poznamo pojem zasebnega arhivskega gradiva, ki je v zasebni lasti. Dolžnosti zasebnih lastnikov arhivskega gradiva pa enako določa Zakon o arhivskem gradivu in arhivih. Med kategorije zasebnega arhivskega gradiva sodi tudi gradivo verskih skupnosti ter gradivo pravnih oseb v privatnem sektorju na področju gospodarstva.

Nasprotje od javnega in obče dostopnega je tudi kategorija gradiva javnopravnih oseb, ki ob svojem nastanku ni bilo namenjeno javnosti. Tu

¹⁰ Slavko Splichal: Množično komuniciranje med svobodo in odtujitvijo, Obzorja, Maribor, 1981, str. 31.

¹¹ France Vreg: Demokratično komuniciranje, Obzorja, Maribor, 1990, str. 33-34.

¹² Posamezne kategorije pojma javnosti povzeman po: prof. dr. Slavko Splichal: Pomlad javnosti, JAVNOST, vol. 1, 1994, št. 1-2, str. 11.

¹³ Na primer: uradni podatki za denacionalizacijske postopke in podatki za prikobitev odkodane vojnih oškodovancev.

¹⁴ Povzete besede iz govora Abrahama Lincolna: "That this nation, under God, shall have a new birth of freedom; and that government of the people, by the people, and for the people, shall not perish from the earth", Gettysburg Address (1863).

¹⁵ Zakon o varstvu osebnih podatkov (Ur.l. RS, št. 8/90 in 19/91)

¹⁶ Troy H. Peterson: Privacy and freedom of information, str. 37.

¹⁷ Janez Šinkovec: Uporaba arhivskega gradiva in varovanje zasebnosti, ARHIVI; XX, 1-2, str. 29-39, 1997.

gre za varovanje poslovne skrivnosti ali državne tajnosti, ki je enako določena s strani ustvarjaleca gradiva ob vnaprej določenih pogojih predaje arhivskega gradiva v arhiv.

b) Javno v pomenu splošnega ali posebej državnega pomena: država kot javna oblast (for the people - za ljudi).

"V klasičnem modelu liberalne meščanske javnosti predstavlja meja med državo in civilno družbo mejo med javnim (javna oblast, posebej v državi) in zasebnim področjem, ki ga sestavljata zasebno področje in javnost zasebnih ljudi".¹⁸

Odras institucionalizirane politične moči je kot trajni zapis nekega obdobja shranjen v dokumentacijskem gradivu administrativnih organov državne strukture. Reševanje skupnih običnih interesov, vzpostavitev suverene države in njene javne oblasti so navzoči v dokaznem originalnem gradivu ne glede na obdobje zgodovinskega razvoja.

Za v civilni družbi govorimo o ločitvi med zasebnim in javnim področjem kot o ločitvi med državo in civilno družbo, potem se kot nasprotje javnemu v splošnem ali posebej v državnem pomenu postavi zasebno - in ga v originalnem dokumentacijskem gradivu najdemo kot dokaz dejavnosti, predvsem za ekonomsko področje in druge oblike medosebnih odnosov, ki so zunaj državnega nadzora. "V postindustrijskih družbah pa prihaja do bistvenega premika meje med javno in zasebno sfero oziroma državo in civilno družbo kot nasprotjem države in ekonomije".¹⁹

c) Pomen javnega v pomenu ustvarjenega v javnosti: proizvod javnosti, kar se dogajaja in nastane v javnosti (by the people - z ljudmi).

Tudi tu lahko govorimo o dejavniki arhiva, saj arhivsko gradivo, ki je bilo ob svojem nastanku namenjeno javnosti (javne sodbe v sodnih postopkih, obvestila za javnost, objava določenih podatkov ...) nima nobenih omejitev uporabe, ne glede na to, kdo jih želi uporabiti in za kakšne namene. Gradivo, ki ob svojem nastanku ni bilo namenjeno javnosti, se lahko izjemoma uporablja v znanstvene namene s posebnimi dovoljenji.

III. Javnost kot področje družbenega življenja: načelo javnosti-publicitete

Tu je arhiv kot dejavnik navzoč ne samo s posredovanjem arhivskega gradiva, ki se uporablja za znanstveno - raziskovalne projekte, ki se tudi objavljajo, pač pa ima kot posebna stroka tudi sam publicistično dejavnost (strokovne revije - Arhivi in Sodobni arhivi, publikacija za objavljanje ponatisnjene originalnega arhivskega gradiva - Viri ter posamezne zgodovinske

in arhivistične študije - kot projektno delo). Arhivske ustanove pa so navzoče tudi v javnem diskurzu o organizaciji in razvoju javne uprave.

IV. Področje javnosti kot javno mnenje:

Javno mnenje ne pomeni realno obstoječe enote in tudi ne skupine individualnih mnenj, pač pa lahko govorimo o množičnih mnenjih.²⁰ Odnos do arhivske dejavnosti je ovrednoten glede na delovanje arhivske stroke v posebnem položaju, v katerem imajo arhivi vmesni položaj med državno javnopravno strukturo, katere sestavni del so, in javnim zavodom - "public records", ki je ob svojem nastanku namenjen demokratičnemu vpogledu v delovanje državnih struktur, pa tudi drugih zasebnopravnih subjektov. Dostopnost posameznikov in organizacij do arhivskega gradiva šele omogoča nastanek javnega mnenja do te dejavnosti. To pomeni, da ob "nedostopnem" arhivu ni ustvarjenega mnenja niti do dejavnosti arhivov, niti do branjnih fondov. Naj navedem misli prof. dr. Slavka Spliehal: "Kriterij javnosti je dostopnost: prostorska, časovna, finančna, izobrazbena".²¹

Posameznik v odnosu do javne informacije

Naši arhivski kolegi v ZDA veliko govorijo o pomenu javnih arhivov ("public records") in ujemni temeljni vlogi ob ustanavljanju letob. Namenjeni so najširši javnosti, hkrati pa imajo možnost oblikovanja stališč do delujoče vlade v demokratičnem sistemu.²² Zavedajo se tudi problema pomanjkanja temeljne izobrazbe potencialnih in prihodnjih uporabnikov arhivov, ki je prvi pogoj kakršnega koli iskanja podatkov v arhivskih fondih. Postavlja se vprašanje, na kakšen način zagotoviti dostopnost informacije tej vrsti populacije - z slikovnimi, računalniškimi prikazi in z dodatnimi storitvami čitalniških služb ipd.²³ Trudy H. Peterson trdi, da se ne glede na nizko raven usposobljenosti uporabnikov arhivskega gradiva v najširšem javnem pomenu (problem pisav, jezika, poznavanja upravnih struktur...) na drugi strani pojavlja vedno večja potreba po informacijah, ki se nabajajo v arhivih za uveljavljanje različnih zasebnopravnih interesov.²⁴

Naj se ustavim samo pri jezikovnih ovirah. Te se pojavijo, ko imata govorec (npr. zapis informacije) in poslušalec (npr. uporabnik) različne

¹⁸ Slavko Spliehal: Pomlad javnosti, JAVNOST, Vol. 1, 1994, št. 1-2, str. 13.

¹⁹ Slavko Spliehal: Pomlad javnosti, JAVNOST, Vol. 1, 1994, št. 1-2, str. 13.

²⁰ Slavko Spliehal: Pomlad javnosti, JAVNOST, Vol. 1, 1994, št. 1-2, str. 11.

²¹ Slavko Spliehal: Množično komuniciranje med svobodo in odujitvijo, str. 93.

²² Edward Welch: "Archives and the Challenges of Change" American Archivist, Vol 46, No 2, Spring 1983.

²³ Trudy H. Peterson: "Reading, Writing and Rhythmic? Speculation on Change in Research Processes", American Archivist, Vol. 55, Summer 1992, str. 415-416.

²⁴ Prav tam.

zaloge jezikovnih znakov (strokovni jeziki, stereotipi, fraze, posebni jeziki).²⁵ Vsiljuje se vprašanje, na kakšen način tej širši vrsti populacije zagotoviti pravico do javne informacije ter uporabo le-te v zasebnem ali širšem javnem interesu. Ali lahko sklepamo, da bo arhiv kot vrsta "banke podatkov" v informacijski družbi, tako kot nekateri mediji, imel omejeno dostopnost glede na izobrazbeno strukturo; v primeru uporabe podatkov o arhivu prek interneta pa bo navzoča omejenost tudi zaradi finančnih zmožnosti posameznika.

Za posameznika v širšem družbenem kontekstu pomeni informacija: "...sekundarni preneseni pomen latinske besede *informatio* (izobrazba). V vsakdanji govorici govorimo o (ne)dostopni, (ne)koristni informaciji za odločanje. S temi atributi merimo na subjekte, ki obdelujejo ali uporabljajo informacijo".²⁶ To pomeni, da bi za dosledno izvajanje funkcije javnosti arhivov morali posamezniku zagotoviti to, kar naj bi zanj informacija bila: "...uporabna vrednost za subjekt, to je s stopnjo povečanja vedenja in zmanjšanja negotovosti subjekta v procesu obvladovanja situacije v okolju".²⁷ Za zagotavljanje takih zahtev posameznika do arhiva to pomeni ne samo posredovanje, razumevanje in pravilno uporabo informacije, pač pa tudi svetovanje pri iskanju dodatnih informacij.

Povsem drugačne spremembe na arhivskem področju v dobi informacijske družbe srečamo pri uporabi gradiva s strani "strokovne javnosti" (raziskovalci iz ustanov), kjer je že splošna praksa uvajanja kibernetične lahkosti do dostopnih podatkov v drugih medijih.²⁸ Medtem pa arhivi ostajamo v večini primerov na ravni tiskanih arhivskih pripomočkov za uporabo arhivskega gradiva, ki zahtevajo potrpežljivost. Možnost medijsko posredovanih celotnih dokumentov je za nas nerealna alternativa, kajti v elektronskem okolju je težko zagotavljati originalnost in avtentičnost dokumenta, ki naj bi imel dokazno vrednost.²⁹ Brez dokazane originalnosti pa dokazno vrednost izgubi - bodisi za raziskovalne bodisi pravne namene.

Dostop arhivskega gradiva zajema dva pojma. V slovarju arhivske terminologije dostop (*access*) pomeni to: možnost razpolaganja z arhivskim gradivom za preučevanje, ki je rezultat tako zakonite odobritve, kot tudi obstoja pri-

pomočkov za uporabo ("the availability of records/archives for consultation as a result both of legal authorization and the existence of finding aids").³⁰

Iz tega je razvidno, da je nedostopnost lahko ne samo normativen ukrep, pač pa tudi fizični pogoj obstoja gradiva in možnosti njegove uporabe. Prizadevanje za demokratizacijo dostopa do arhivskega gradiva zato ne pomeni samo prizadevanj na zakonskih določbah glede upravljanja z gradivom, pač pa pomeni tudi omogočanje izboljšave fizičnih okoliščin za uporabo gradiva, namenjenega javnosti, ali izboljšavo slabih razmer za dostop ("bad conditions of access").³¹ Med fizične okoliščine javne uporabe gradiva v prvi vrsti prištevamo objavljane ponatisnjene arhivskih virov s strokovnim komentarjem. Pri tem originali z avtentično dokazno vrednostjo ostajajo nedotaknjeni.

Problem dostopa je z vidika subjekta kot raziskovalca lahko zelo različen, glede na vrsto raziskovalnega projekta. Kolikor se predmet raziskave nanaša na družbeno okolje, za katerega je potreben le družbeni dostop ("social access") npr. delovno okolje v podjetjih, je to odvisno od vsakokratne odločitve pristojnih "gatekeepers" (vratarjev), ki dogovore in postopke uporabljajo zato, da bi lahko nadzorovali dejavnosti raziskovalcev. Kar pomeni, da je družbeni dostop odvisen od vzpostavitve medosebnega zaupanja. Na drugi strani pa v tiste vrste raziskavah, v katerih je potreben le fizični dostop, "gatekeepers" (vratarji) vedno skušajo zagotavljati brezosebno zaupanje ("impersonal trust").³² Zgleden primer takega fizičnega dostopa so arhivi. Arhivi zato nedostopnost fondov uravnavajo z normativnimi ukrepi ter podzakonskimi akti in pravilniki za uporabo arhivskega gradiva. Drugi način prisiljevanja glede dostopa pa je izpostavljanje raziskovalca neki vrsti nadzovanja.³³ V slovenski raziskovalni praksi v arhivih še nimamo primerov nadzora namembnosti uporabe podatkov ali njihovega ponarejanja.

Varovanje osebnih podatkov, ki ga določa Zakon o varstvu osebnih podatkov³⁴ predstavlja v arhivski praksi relativno preprosti in vsakdanji postopek. Pri tem gre namreč le za varovanje uradnih evidenc, ki jih vodijo ali so jih vodili določeni državni administrativni organi (datumi rojstva, izobraževanje, zdravstveni podatki...). Povsem nekaj drugega pa naj bi, predvsem v prihodnosti arhivov v informacijski družbi, pa

²⁵ France Vreg: *Demokratično komuniciranje*, Ohzotja Maribor, 1990, str. 30.

²⁶ Slavko Spličat: *Množično komuniciranje med svobodo in odtujitvijo*, str. 27.

²⁷ Prav tam, str. 28.

²⁸ Truly H. Peterson: "Reading, 'Riting and Rithmetic': Speculation on Change in Research Processes, *American Archivist*, Vol. 55, Summer 1992, str. 417.

²⁹ Luciana Duranti in Heather Maenail: *The protection and the integrity of electronic records: An overview of the IJBC-MAS Research Project*.

³⁰ *Dictionary of Archival Terminology*, International Council on Archives, Handbook Series Volume 7, K.G. Saur, 1988, str. 11.

³¹ *Memory of the world, Preserving our Documentary Heritage*, UNESCO, maj 1996.

³² Raymond M. Lee: *Doing research on sensitive topics*, SAGE, 1993, str. 123.

³³ Prav tam, str. 125.

³⁴ Zakon o varstvu osebnih podatkov, Uradni list, št. 8/90 in 19/91.

tudi že danes, pomenilo varovanje zasebnosti posameznika, za katero gre v veliki količini arhivskega gradiva.³⁵ Hkrati gre za prepletенost področij javnega in zasebnega življenja v dokumentacijskem gradivu, ki je rezultat delovanja ustvarjalca, npr. javnopravne osebe, že v samem procesu nastajanja gradiva, preden je ta prišel v arhiv.

Koncept privatnosti predvideva obstoj področja privatnih in področja javnih zadev. V dobro organizirani družbi naj bi le-ta štela tako eno kot drugo sfero.³⁶

Pojem javnosti se je uveljavil v politični filozofiji 18. stoletja, kot nasprotje zasebnosti oziroma posebnemu ali individualnemu pa se je pojavil sredi 19. stoletja v Franciji. Odnos med javnim in zasebnim se je skozi zgodovino spreminjal in bil v medsebojni odvisnosti z razvojem sodobnih družb (z blagovno produkcijo in predstavniško demokracijo). S pojavom množičnih medijev je ta odnos doživel še največ sprememb.³⁷

Primer spornega arhivskega gradiva za javnost. Preiskovalni dosje umora senatorja Roberta F. Kennedyja

Arhivsko gradivo preiskovalnih dosjejev tega primera je zanimivo zato, ker je bilo glede na politično odmevnost dogodka precej zanimanja za njegovo dostopnost, hkrati pa je to posebna vrsta gradiva, ki po strokovni plati zahteva varovanje tajnosti podatkov. Avtorica članka Diane S. Nixon je ta primer opisala s povsem strokovnega vidika, kot direktorica nacionalnega regionalnega arhiva (Regional Director-National Archives-Pacific Southwest Region).³⁸ Dosjeji preiskovalnega postopka v treh sklopih:

1. dosjeji FBI: originalno gradivo je še vedno v glavnem štabu FBI.³⁹ Precej kopij je za raziskovalce postalo dostopno po decembru 1984 z uveljavitvijo federalnega Zakona o svobodi informiranja ("Freedom of information act"). Nekaj kopij je v dosjejih policije Los Angelesa ter v dokaznem sodnijskem gradivu procesa "Sirhan", ki ga zdaj brani Državni arhiv Kalifornije (California State Archives). Kopije dosjejev FBI, ki so postale dostopne za javnost, se nahajajo tudi v Arhivu o umoru Roberta F. Kennedyja na Univerzi jugovzhodnega Massachusettsa ter v Arhivu umorov in raziskoval-

nem centru Washington D.C. (Robert F. Kennedy Assassination Archives at Southeastern Massachusetts University ter v Assassination Archives and Research Center, Washington D.C).

2. dosjeji javnega tožilca za okrožje Los Angeles (The Los Angeles County District Attorney): tam je potekala vzporedna raziskava in gradivo se domnevno še vedno hrani na sedežu tega okrožja.

3. dokazno gradivo sodnega procesa "Sirhan B. Sirhan", ki zajema dokazno gradivo Los Angeles Police Department in gradivo državnega tožilstva. V letu 1982 se je državno tožilstvo odločilo, da gradiva ne bo več potrebovalo. Tako se je ponudila možnost njegovečasne hrambe v National Archives - Pacific Southwest Region in Laguna Niguel, California, dokler ne bi bilo le-to premeščeno v drug izbran repozitorij. Z dovoljenjem državnega tožilstva je omenjeni arhiv v letu 1984 odprl večino gradiva za javnost.

Najbolj kontroveržno je bilo gradivo Policije Los Angelesa (v nadaljevanju LAPD-Los Angeles Police Department) in za njegovo odprtje so bile najmočnejše zahteve raziskovalcev in širše publicitete. Od leta 1968, natančno od 5. 6. 1968, ko se je zgodil uboj senatorja, do leta 1983 je preteklo 15 let in gradivo je bilo še vedno povsem zaprto. V resnici pa se je ta zaprtost zahtevala predvsem zaradi varovanja prič v sodnem postopku. Šele po njihovem zaslišanju leta 1984 je posebna komisija dovolila objavo 10-tih mikrofilmskih zvitkov tega primera. Police Commission je predlagala, da se poišče ustrezna hramba originalnega gradiva, kajti niti omenjena komisija niti LAPD nista imela ustreznega osebja za strokovno ureditev gradiva, kar je pogoj za javno uporabo. Poleg enajstih drugih ustanov sta bila predlagana Mestni arhiv Los Angelesa ter Državni arhiv Kalifornije (Los Angeles City Archives ter California State Archives), predvsem zaradi ustreznih prostorskih zmogljivosti. Komisija župana Los Angelesa (Mayor's Committee) je z volitvijo izbrala Državni arhiv Kalifornije (California State Archives). Po Zakoniku Vlade države Kalifornije (California Government Code) iz leta 1986 pa je tudi tovrstno gradivo formalno pripadlo državnemu arhivu, Mayor's Committee, ki je deloval je od 12. 5 do 30. 10. 1986, ima ohranjene zapisnike zasedanj, dostopne za javnost, v Mestnem arhivu Los Angelesa (Los Angeles City Archives). 5. avgusta 1987 je gradivo prevzel Državni arhiv Kalifornije (California State Archives). V osmih mesecih je potekala obdelava gradiva (papirnega fotografskega, videoposnetkov, zvočni trakovi). Ob tem je bilo ugotovljeno, da je večina gradiva taka, da bi razkritje le-tega pomenilo vdor v zasebnost ali pa bi celo kompromitiralo vlado. Kakršen koli postopek bi izbrali (zaprtje določenih serij gradiva ali strani...), bi se arhiv izpostavil določenemu riziku

³⁵ Arhiv republike Slovenije hrani danes približno 20 tekočih km arhivskega gradiva.

³⁶ Trudy H. Peterson: Privacy and freedom of information, str. 36.

³⁷ Slavko Splichal: Pomul javnosti, JAVNOST, str. 12.

³⁸ Diane S. Nixon: "Providing Access in Controversial Public Records: The Case of the Robert F. Kennedy Assassination Investigation Files, The Public Historian, Vol. 11, No 3, Summer 1989 by the Regents of the University of California,

³⁹ V času objave članka leta 1989.

pravnih pritožb posameznikov. S posvetom s Pisarno generalnega državnega tožilca (State Attorney General's Office), je bila sprejeta odločitev, da se zadrži pred uporabo gradivo, ki naj bi bilo tudi zakonsko pod zaporo. Vsi drugi tekstualni dokumenti so bili mikrofilmani in odprti za javnost. Toda celotna doba za odprtje gradiva je trajala devetnajst let in osem mesecev. Direktorica Diane S. Nixon si postavlja vprašanje, zakaj je to trajalo tako dolgo. Sama navaja dvanajst razlogov, izmed katerih menim, so po mojem mnenju pomembnejši tile:

- Državni arhiv Kalifornije (California State Archives) je potreboval dovolj časa za strokovno obdelavo gradiva;

- arhivsko gradivo preiskovalnih dosjejev je z arhivskim zakonom zavarovano pred odprtjem (v večini držav, op.N. GI);

- LAPD ni imela zadovoljivega osehja in znanja za predhodno obdelavo gradiva (nedostopno gradivo je bilo treba šele evidentirati); primanjkovalo pa jim je tudi izkušenj glede tega, kaj je pomembno ohraniti za preučevanja;

- takratni župan Los Angelesa g. Bradley v dogovorih ni vzpodbujal prezgodnjega odprtja dosjejev;

- družina Kennedy je nasprotovala javnemu odprtju gradiva, v kar so vložili tudi svoj politični vpliv.

Prikazani primer je sicer posebnost v političnem poudarku pomena dogodka, zato so odločitve o hrambi omenjenega gradiva, njegovi arhivski obdelavi in odločitve o dostopnosti le-tega posebne in hkrati enkratne. Vendar se taki primeri ves čas pojavljajo in pomenijo organizacijski problem, hodisi glede količin obdelave gradiva, razpoložljivih prostorov, ali pa glede odgovornosti za njegovo hrambo in zaščito.

Odločitve strokovnih ljudi so izhajale iz istih strokovnih odločitev kot pri vsakem drugem podobnem gradivu. Če primerjam slovenski Zakon o arhivskem gradivu in arhivih,⁴⁰ le-ta določa zaprtje javnega gradiva, ki vsebuje podatke o zasebnosti posameznika petinsedemdeset let po svojem nastanku ali deset let po smrti osebe. Splošno pa za javno gradivo, ki ob nastanku ni bilo namenjeno javnosti - 41. člen - določa nedostopnost za trideset let z možnostjo izjemnega podaljšanja še do dvajset let. Tako lahko rečem, da je opisan primer "Dosjejev R.F.K." in nedostopnosti tega gradiva za tovrstno gradivo nekaj običajnega. Velikokrat pa podobni primeri širšega političnega pomena za arhiv ne pomenijo le organizacijske naloge skupaj s finančnimi sredstvi, pač pa zahtevajo tudi visoko specializiran kader - v tem primeru s področja obdelave arhivskega gradiva pravosodnih organov. Včasih je potrebna celo pravna izobrazba.

Informacijske potrebe in smeri razvoja arhivskega poklica v prihodnosti

Ob vedno večji produkciji dokumentarnega gradiva po II. svetovni vojni se pred poklic arhivista postavljajo tudi posebne naloge, kot je igitavljanje informacijskih potreb v državni strukturi javnopравnih oseb ter izpolnjevanje le-teh. V tem kontekstu pa je tudi postavljen pomen arhivske ustanove in njene dejavnosti vzporedno z drugimi državnimi ustanovami ter doseganje "svoje vrednosti" v državnem proračunu.⁴¹ V slovenski arhivski stroki mogoče ta vprašanja niso tako razvidna kot v ZDA, kjer je delovanje vsakega organa vrednoteno "skozi dolar". Zato je tudi pisec članka Informiranje Vlade o njenih arhivih ("Informing the Government About Its Archives"),⁴² imel povsem praktičen pomen - kako arhivskim ustanovam zagotavljati finance, ki so brez dvoma prvi pogoj za izboljšanje slabega dostopa ("bad access") ter dosledno izvajanje javne vloge arhivov.

Zaradi obsežne dejavnosti različnih državo-administrativnih organov (npr. Arhiv RS prevzema gradivo vseh ministrstev in organov v sestavi) je posvetovanje s strokovnjaki v konkretni dejavnosti nujno za uspešno ohranitev podatkov in ustrezno zaščito specifičnih podatkov pred uporabo le-teh. Hkrati bomo s hitrim razvojem informacijske tehnologije prišli v položaj poslovanja z "elektronskim arhivskim gradivom", ki bo ustvarjalcem omogočalo lažje poslovanje, za arhiviste pa bo predstavljalo problem operiranja, zaradi valorizacijskih postopkov in njihove tehnične izvedbe. Tako se kaže potreba po dodatnih funkcionalnih znanjih, če homo želeli še naprej v skladu s svojo zakonodajo kakovostno opravljati obojestransko vlogo arhivov - vlogo sestavnega dela državne uprave, vlogo javnega zavoda, namenjenega javnosti.

Prav tako bo v prihodnje več arhivistične pozornosti namenjeno vzpostavljanju ravnotežja med zagotavljanjem privatnosti - kot individualne pravice in omogočanjem čim širšega dostopa za uporabo gradiva. Svoboda raziskovanja in pravica do privatnosti sta dva nasprotujoča si koncepta, in vprašanje, ki se tu pojavlja, je, ali je arhiv dovolj pristojen za taka odločanja in ali ni moralnost, ki se zahteva od arhivov, v bistvu vprašanje vse družbe. Zato se pisec članka "Archives of the people, by the people, for the people" (Arhivi o ljudeh, od ljudi, za ljudi) vprašuje, ali ne bi morala biti razprava o selekciji in dostopu arhivskega gradiva v demokratični družbi javna ter predmet potrditve in nadzora javnosti

⁴⁰ Zakon o arhivskem gradivu in arhivih, Ur.L. št. 20/97.

⁴¹ Maynard J. Brichford: "Informing the Government About Its Archives", *American Archivist*, Vol. 30, No 4, oktober 1967, str. 565.

⁴² *Priv. tam.*

("by the people").⁴³ Meril za take odločitve naj torej ne bi postavljala le arhivska ali pravna stroka, kajti, če ne moremo javno razpravljati o moralnih argumentih za zaprje gradiva, potem lahko govorimo o "arhivih ne za ljudi, pač pa proti ljudem" ("archives not for the people, but against the people").⁴⁴

ZUSAMMENFASSUNG

ÖFFENTLICHRECHTLICHE UND PRIVATRECHTLICHE INTERESSEN IM ARCHIV HEUTE

Im Beitrag wird der Begriff der Öffentlichkeit sowie die Stellung der Archive im weiteren gesellschaftlichen Kontext definiert. Das Funktionieren der Archive berührt sowohl die öffentlichrechtliche als auch die privatrechtliche Sphäre, wobei bei fachlichen Entscheidungen das "öffentliche Interesse" ausschlaggebend sein sollte. Die zwei entgegengesetzten Konzepte, die für moderne Gesellschaften charakteristisch sind, kommen auch beim Funktionieren der Archive zum Ausdruck: das Recht der Öffentlichkeit auf Zugang zum Archivgut einerseits und der Schutz der Privatsphäre von Personen andererseits. Am Beispiel der Dossiers über den Mord an Senator Robert F. Kennedy 1968 kommt die Problematik des noch heute politisch aktuellen Archivguts zum Ausdruck, und zwar im verstärkten Interesse der Öffentlichkeit am Zugang zu den einschlägigen Archivadokumenten. Auf der anderen Seite war bei diesem Archivgut eine Sperre zum Zwecke des Schutzes von Einzelpersonen im Rechtsverfahren notwendig. Der Fall Kennedy weist auch hin auf Organisationsprobleme einer Archivanstalt, die mit einem politisch strittigen und quantitativ umfangreichen Archivgut konfrontiert ist. Bei der Herstellung eines Gleichgewichts im weiteren gesellschaftlichen Kontext, und bei der Sicherung des öffentlichen Interesses könnten sich die Archive leiten lassen von der Devise "Archives of the people, by the people, for the people".

Naj ob koncu povedem misel Erica Ketelaarja: "Arhivi niso le sredstvo vlade, niti niso samo viri za zgodovinske raziskave: dostop do javnih arhivov daje ljudem možnost za izvajanje njihovih pravic ter za nadzor njihove vlade, njenih uspehov in neuspehov".⁴⁵

SUMMARY

LEGAL PUBLIC AND PRIVATE INTERESTS IN THE ARCHIVES TODAY

The article deals with the concept of public and the place of the archives in the society. The function of archives is concerned with public and private interests, and the guidelines for the professional decisions should be based on the "public interest".

Modern societies are characterised by two completely different concepts: on one side is the "idea of public accessibility" and on the other is the protection of privacy as the legal right. The example of the R.F.K. files - the murder of senator Robert F. Kennedy in 1968 - shows the problem of politically interesting archival material, for which the public showed great interest for its accessibility. On the other side, however, it was necessary to make this archival records inaccessible for the sake of protection of certain individuals in legal procedures. The example represents numerous organisational problems the archival institution had in face with when dealing with politically problematic records and great quantity of them. The archives could make balance between the society and public interest under the slogan "Archives of the people, by the people, for the people".

⁴³ Eric Ketelaar: Archives of the people, by the people, for the people. Keynote address at the International Symposium "Archives and Users in changing societies", Pretoria, 12. 8. 1992, str. 4.

⁴⁴ Prav tam.

⁴⁵ Eric Ketelaar: n.d., str. 1.